

Ks. Jacek Kucharski

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin
drjack@poczta.onet.pl, ORCID: 0000-0002-2998-0714

**Janusz Janowiak, „*I the Lord Your God am a Jealous God*”. *A Historical, Exegetical, and Theological Investigation of Divine Zeal and Jealousy in the Old Testament* (Sacra Pagina 2; Roma: Edizioni Carmelitane 2016). Ss. 575. EUR 45.
ISBN 978-88-7288-160-6**

Boża zazdrość i żarliwość w Starym Testamencie to zagadnienie, którego opracowania do niedawna w większości ograniczały się w zasadzie do krótkich encyklopedycznych haseł i kilku artykułów. Również uboga pod tym względem jest liczba monografii poświęcona temu zagadnieniu. Dobrze zatem stało się, że biblijną bibliografię ubogaca pozycja autorstwa o. J. Janowiaka będąca przepracowaną i poszerzoną o uwagi recenzentów rozprawą doktorską obronioną w 2012 roku.

Autor niniejszej publikacji studia filozoficzno-teologiczne ukończył w Wyższym Seminarium Duchownym OO. Karmelitów w Krakowie. Specjalistyczne studia z zakresu biblistyki, uwieńczone doktoratem, odbył w The Milltown Institute of Theology and Philosophy w Dublinie (Irlandia). Od 2012 roku jest wykładowcą teologii biblijnej i języka greckiego w Instytucie Teologicznym Archidiecezji Lwowskiej Obrządku Łacińskiego we Lwowie (Ukraina). Poza omawianą

publikacją autor ma już na swoim koncie kilka artykułów z zakresu semantyki i teologii biblijnej.

O. Janowiak, stosując metodę historyczno-krytyczną, omawia zagadnienie Bożej zazdrości i żarliwości w Starym Testamencie (z uwzględnieniem ksiąg proto- i deuterokanonicznych), analizując trzydzieści pięć tekstów, w których występują rdzenie *qn'* oraz *zēl-* (Wj 20,5; 34,14(2x); Lb 25,11(2x); Pwt 4,24; 5,9; 6,15; 29,19; 32,16.21a; Joz 24,19; 1 Krl 14,22; 2 Krl 19,31; Ps 78,58; 79,5; Mdr 1,10; 5,17; Iz 9,6; 37,32; 42,13; 59,17; 63,15; Ez 5,13; 16,38.42; 23,25; 36,5.6; 38,19; 39,25; Jl 2,18; Na 1,2; So 1,18; 3,8; Za 1,14(2x); 8,2(3x)). Choć zastosowanie metody historyczno-krytycznej oznacza, że wymienione teksty są analizowane w porządku chronologicznym, to jednak autor książki odchodzi od niego, kiedy ma do czynienia z tekstami powstałymi bądź redagowanymi przez szkołę deuteronomistyczną w okresie przedwygnaniowym (Pwt 32,16.21; 1 Krl 14,22; Ps 78,58) lub przez proroka Ezechiela i jego uczniów (Ez 16,38.42; 23,25). Wtedy analizy takich fragmentów dokonuje w rozdziałach poświęconych badaniom tekstów powstałych w tych szkołach, aby uwypuklić wpływ na ich powstawanie oraz różnice w rozumieniu tego zagadnienia w okresie przed i po wygnaniu.

Książka posiada sześć rozdziałów, które poprzedza wykaz skrótów (s. 15-19) oraz wprowadzenie (s. 23-34). Pierwszy rozdział zatytułowany *Preliminary Issues* (s. 35-113) ma charakter wprowadzący. Autor omawia w nim etymologię, statystykę i pole semantyczne rdzeni *qn'* oraz *zēl-* w Starym Testamencie. Dalej zatrzymuje się nad antropomorficznym opisem Boga w Biblii, po czym przechodzi do omówienia tematu ludzkiej *qn'* oraz *zēl-* obecnego na kartach Starego Testamentu. Rozdział zamyka omówienie tematu zazdrości i żarliwości w odniesieniu do bogów starożytnego Bliskiego Wschodu.

Drugi rozdział, noszący tytuł *The Concept of Divine נקי and זייל- in the Pre-exilic Period* (s. 115-244), podejmuje temat

obecności Bożej zazdrości i żarliwości w tekstach powstałych w okresie przedwygnaniowym (Wj 20,5; Pwt 5,9; 34,14(2x); Joz 24,19; Iz 9,6; So 1,18; 3,8; Na 1,2) z wyjątkiem tych, których pochodzenie przypisuje się szkole deuteronomistycznej i Ezechielowej. Według autora badania nad tymi tekstami dowodzą, że Wj 34,14 (a także Wj 20,5b-6; Joz 24,19) odzwierciedla bardzo stare sformułowanie *YHWH 'l qn'*, które było obecne w kulcie. Redaktor jahwistyczno-elohistyczny posłużył się tym zwrotem, aby wesprzeć zakaz oddawania czci obcym bogom w Wj 34,14, jak również w przedwygnaniowym tekście Wj 20,5c-6 oraz Joz 24,19. Koła deuteronomistyczne zmieniły układ pierwszego i drugiego przykazania Dekalogu przez przesunięcie Wj 20,5c-6 z Wj 20,3 do Wj 20,4, aby wzmocnić zakaz sporządzania podobizn występujący w drugim przykazaniu. W Iz 9,6; So 1,18; 3,8; Na 1,2 temat ten nie służy jako ostrzeżenie skierowane do Izraelitów przed zgubnymi konsekwencjami oddawania czci obcym bóstwom, lecz ukazuje interwencję Boga w dziejach narodu wybranego i w świecie. Iz 9,6 wskazuje na Bożą żarliwość, która sprawia, że YHWH czyni cuda dla swojego ludu. Bóg stał się żarliwy, widząc niedolę swojego ludu po asyryjskim najeździe na Izrael (Iz 7-8). YHWH obiecuje Izraelitom nowego króla, który sprawi, że w tym kraju zapanuje epoka pokoju i pomyślności. Obietnice te będą wypełnione, ponieważ są oparte na fundamencie Bożej żarliwości. W Na 1,2 Boża *qn'* zwrócona jest przeciwko Izraelitom, jak i obcym ludom, które przesładowały naród wybrany. Przeszłości, których te ludy się dopuściły, nie umknęły uwadze Boga Izraela zsyłającego na Asyrię sprawiedliwą karę. W So 1,18; 3,8 Bóg w swojej *qn'* karze cały świat włącznie z Izraelem. Intensywność tego sądu ukazana jest przez użycie rzeczownika *ēš* oraz kilku terminów oznaczających gniew Boży. W tekstach tych Bóg przedstawiony jest jako małżonek Izraela (Wj 20,5; Pwt 5,9; 34,14(2x); Joz 24,19) oraz król i wyzwoliciel tego ludu (Iz 9,6; So 1,18; 3,8; Na 1,2).

Rozdział trzeci o tytule *The Analysis of God אלה and זל- in the Deuteronomistic Literature* (s. 245-319) zajmuje się tekstami powstałymi w szkole deuteronomistycznej lub takimi, na których powstanie bądź redakcję szkoła ta wywarła duży wpływ (Pwt 4,24; 6,15; 29,19; 32,16.21; 1 Krl 14,22; 2 Krl 19,31; Ps 78,58; Iz 37,32). Wszystkie badane tu teksty ukazują Boga jako małżonka, który poślubił swój lud poprzez zawarte z nim przymierze. Przepisy tegoż przymierza nakładały na Izraelitów obowiązek unikania oddawania czci i służenia obcym bogom oraz posłuszeństwa okazywanego samemu tylko YHWH. Ktokolwiek zaś, kto znajdował się poza sferą relacji YHWH–Izrael, powinien być rozumiany przez Izraelitów jako „nie-Bóg” i „nielud”, kto natomiast znajdował się wewnątrz tej „sfery”, zobowiązany był oddawać cześć jedynie YHWH, który był małżonkiem.

W rozdziale czwartym, noszącym tytuł *The Theme of Divine אלה and זל- in the Exilic Literature* (s. 321-426), autor poddał analizie teksty z motywami Bożej zazdrości i żarliwości obecne w Księdze Ezechiela oraz perykopy pochodzące z okresu niewoli (Lb 25,11; Ps 79,5; Iz 42,13; 63,15; Ez 5,13; 16,38.42; 23,25; 36,5-6; 38,19; 39,25). Według Janowiaka teksty obecne w Ez 16,38.42 i Ez 23,25 prawdopodobnie powstały w okresie przedwygnaniowym, Lb 25,11.13; Ps 79,5; Iz 42,13; 63,15; Ez 5,13; 36,5-6; 38,19; 39,25 natomiast należy datować na okres niewoli babilońskiej. Teksty odwołujące się do Bożej *qn'* oraz *zēl-* w Lb 25,11.13; Ps 79,5; Ez 5,13; 16,38.42; Ez 23,25 opisują Boga, który karze swój naród za cześć oddawaną obcym bogom (Lb 25,11.13; Ps 79,5; Ez 5,13; 16,38.42) lub też za przymierze zawarte z obcymi ludami (Ez 23,25). Boża *qn'* oraz *zēl-* jest odpowiedzialna za plagę, która zdziesiątkowała lud wędrujący po pustyni i została zatrzymana przez Pinchasa, który zabił Zimriego i Kozbi wtedy, kiedy zamierzali złożyć ofiarę obcym bogom (Lb 25,11.13). Boża *qn'* oraz *zēl-* jest również odpowiedzialna za atak obcych potęg na Królestwo Judy, upadek Jerozolimy oraz śmierć wielu jej mieszkańców (Ps 79,5; Ez 23,25-26),

a także uczynienie z Jerozolimy przedmiotu pośmiewiska i szyderstw (Ez 5,14-15). Perykopy z Iz 42,13; Ez 36,5.6; 38,19 opisują Bożą *qn'* oraz *zēl-* skierowaną przeciwko obcym narodom, które są oskarżone o wypędzenie Izraelitów (Edomici w Ez 36,5-6) za czynienie planów dotyczących inwazji na terytorium Izraela (Gog w Ez 38,19) oraz za przesładowania Bożego ludu (Iz 41,11-14). W swojej zazdrości i żarliwości Bóg zamieni góry w pagórki, zniszczy roślinność oraz zamieni rzeki w stawy, a jeziora osuszy (Iz 42,13-14). Co więcej, spustoszy miasta Edomu (Ez 35,4), napęlni pagórki, doliny oraz rzeki rannymi mieszkańcami (Ez 35,8). W końcu Bóg ześle deszcz, grad, krew, siarkę przeciwko Gogowi i jego armii (Ez 38,21-22). Teksty znajdujące się w Iz 63,15 oraz Ez 39,25 opisują Bożą zazdrość i żarliwość, które powodują, że Bóg działa cuda na rzecz swojego ludu. Odnośnie do Iz 63,15 autor zauważa, że brak Bożej *qn'*, która uwidoczniła się w przeszłości w Jego działaniach na rzecz Izraela, prowokuje proroka do postawienia YHWH pytania, gdzie jest Jego żarliwość. Boża żarliwość w Iz 63,15 nie jest jednak rozumiana jako atrybut przynoszący zniszczenie, lecz jako siła, która zbawia. Jest absolutnym zaangażowaniem się Boga w sprawę swojego narodu, poprzez które wypełnia On swoje obietnice.

Rozdział piąty o tytule *The Theme of Divine נקד and ζηλ- in the Post-exilic Literature* (s. 427-490) dokonuje analizy tekstów powstałych po wygnaniu babilońskim, które odnajdujemy w Mdr 1,10; 5,17; Iz 59,17; Jl 2,18; Za 1,14; 8,2. Autor Mdr 1,10 kieruje uwagę na „zazdrosne ucho”, tj. ucho Boga, które wszystko słyszy, oraz na pomruk szemrań, które nie pozostają przed Bogiem ukryte, budząc Jego gniew. Jednak wobec wrogów zapalczywość Boga uczyni Go wojownikiem (Mdr 5,17). Osiągnie On jako sędzia i wojownik wielkie zwycięstwo nad swymi nieprzyjaciółmi oraz nagrodi tych, którzy przestrzegają Jego przykazań (Mdr 5,1-23), przynosząc wyzwolenie sprawiedliwych i zbawienie całemu światu. Motyw żarliwości i pomsty YHWH

pojawia się również w Iz 59,17, gdzie czytamy o zbroi, którą Bóg nakłada na siebie. Pomsta i żarliwość Boga, jako Jego potęga, broni prawości i sprawiedliwości (Na 1,2). YHWH, jak dowodzi tekst Jl 2,18, stał się zazdrosny nie tylko o swoje święte Imię, ale również o swoją ziemię, która miała być spustoszona przez plagę szarańczy w Jl 2,18-19. YHWH identyfikuje się ze swoją ziemią i ludźmi, którzy na niej żyją, strzegąc ich i zachowując przymierze zawarte z nimi. W rezultacie Boża zazdrość i miłosierdzie sprawia, że Izraelici będą cieszyć się nowymi owocami swej pracy: winem, oliwą, moszczem oraz zbożem, gdyż szarańcza zostanie wypędzona do ziemi suchej i spustoszonej, co przyniesie radość zarówno ludziom, jak i zwierzętom. W Za 8,2 Bóg obwieszcza, iż ogarnęła Go wielka zazdrość o Syjon będący religijnym symbolem Jerozolimy, w której znajdowała się świątynia Boża. Rzeczownik הַזְדִּירוֹת wskazuje tutaj na wielką troskę Boga o swoje miasto i, łącząc się z Za 1,14, wydaje się, że również i tutaj opisuje zazdrość. Boża הַזְדִּירוֹת występuje w Za 8,2 razem z wyrażeniem $\text{הַלְוִיָּהּ הַזֶּה}$ wskazującym na wielki gniew, który Bóg wykorzystuje dla dobra swojego narodu, nie zaś po to, aby go ukarać. YHWH obiecuje przez usta proroka, że dzięki swej zazdrości powróci na Syjon i zamieszka w Jerozolimie, która będzie nazywana miastem wiernym, gdyż Izraelici nigdy nie złamią przymierza, jakie zawarli ze swym Bogiem. Mieszkańcy tego miasta będą cieszyli się długim życiem oraz dobrobytem i bezpieczeństwem. Wszyscy Izraelici będą zjednoczeni jako jeden naród a YHWH zawrze z nimi nowe przymierze oparte na wierności i sprawiedliwości.

W rozdziale szóstym o tytule *The Reasons, Manifestations, Consequences, and the Theological Appraisal of God's זְדִירוֹת and זְהִירוֹת* (s. 491-542) o. Janowiak zbiera poddane analizie teksty i raz jeszcze ukazuje przyczyny, sposoby oraz konsekwencje zazdrości i gorliwości Boga. Zatrzymuje się też nad ich teologiczną wymową. Konkluzje (s. 541-542), do jakich dochodzi, można streścić następująco.

(1) Teksty biblijne, odnoszące się do Bożej zazdrości i żarliwości, odsłaniają prawdę, iż tematyka ta jest przykładem antropomorfizmu. Bóg, posługując się antropomorfizmem, ma mówić o sobie w sposób zrozumiały dla Jego stworzeń. Analogiczna natura tego zjawiska wskazuje, że Bóg jest zarówno podobny, jak i różny od swoich stworzeń. W przypadku Bożej żarliwości i zazdrości oznacza to, iż te dwie „cechy” Bożego charakteru nie mają ograniczeń przypisywanych zwykle ludziom, ale w odniesieniu do Boga rozumiane są pozytywnie jako emocje stojące na straży czegoś, co Bóg niezwykle ceni.

(2) Stary Testament wielokrotnie pojmuje Bożą zazdrość i żarliwość jako cechę Jego miłości do Izraela. Stąd przymiery, jakie zawarł ze swym ludem, rozważane jest często przez autorów natchnionych w metaforze małżeństwa i królewskości. To zaś stawia żądanie miłości i wierności, jakimi ten lud powinien się odznaczać w relacji do YHWH. Jakkolwiek zatem forma czci oddawanej obcym bogom czy też niewłaściwe relacje z poganami były odczytywane jako nieposłuszeństwo i niewierność. Co więcej, były traktowane przez Boga jako formy cudzołóstwa duchowego. Stąd w większości tekstów odnoszących się do Bożej zazdrości i żarliwości pojawia się motyw ostrzeżenia w Wj 34,14 czy też zakazu w Wj 20,5b-6 (por. również Joz 24,19; Pwt 4,24; 6,15; 29,19; 32,16.21). W innych tekstach natomiast Bóg widziany jest jako boski władca, który ratuje swój lud z rąk obcych ciemżycieli i daje mu nowego króla sprawującego rządy sprawiedliwie (Iz 9,6). Dziełem Boga będzie też ocalenie z niebezpieczeństwa „reszty” Jego ludu oraz obietnica powrotu ocalonych do Jerozolimy i ponowne zaludnienie kraju (2 Krl 19,29-34; Iz 37,30-35). Kara zaś dotknie wszystkich grzeszników żyjących na ziemi. Nagroda przewidziana jest dla sprawiedliwych (Mdr 5,17; Iz 59,17-18; So 1,18; 3,8).

(3) Zarówno zazdrość, jak i żarliwość Boża nie powinny być rozumiane w charakterze zmiennych uczuć, lecz jako cechy, które prowokują Boga do działania wtedy, gdy ze strony

ludzi dochodzi do zdrady, odejścia lub oczekiwania na Bożą interwencję. YHWH nie ma w sobie nic ze starotestamentalnych bóstw, obojętnych i nieangażujących się w sprawy narodów. Boża miłość zaś, która niekiedy znajduje swój wyraz w zazdrości i żarliwości, jest konsekwencją wybrania Izraela i związania się z nim przymierzem. Bóg obiecuje, że ci spośród Izraelitów, którzy będą przestrzegać przepisów tego przymierza, mogą liczyć na szczególną relację ze swym Bogiem i wielką nagrodę.

(4) Tematyka Bożej zazdrości i żarliwości powinna być rozumiana w świetle wszechogarniającego Bożego planu. Analiza tekstów dowiodła, że ostateczny Boży cel zawiera trzy elementy: (a) Bóg uprawomocnia swoje rządy i sprawiedliwość przez ukazanie absolutnej władzy w Jego sądzie nad ludzkim grzechem, (b) ratuje naród wybrany z niebezpieczeństw, (c) pragnie być miłowany przez Jego lud za czyny miłości, które zdziałał dla tego narodu w historii. YHWH oczekuje ze strony ludu Izraela na oddawanie Mu czci, na którą zasłużył. Broniąc swojej chwały w obliczu wyzwania rzuconych Jego autorytetowi, Bóg objawia ostatecznie swoją żarliwość i zazdrość, aby ustanowić rządy oparte na prawości i sprawiedliwości (np. Iz 9,6; 37,32).

(5) Zazdrość i żarliwość Boga powodują, iż wymierza On karę niewiernym spośród swego ludu (np. Wj 20,5b-6; 34,14; Pwt 6,14-15; Joz 24,19), wrogom Izraela (Iz 42,13; Ez 35,5,6; 38,19; Na 1,2) i niesprawiedliwym w świecie (Mdr 5,17; Iz 59,17; So 1,18; 3,8). To one sprawią, że YHWH sprowadzi swój lud ponownie do ich ojczyzny po okresie wygnania (Za 1,14; 8,2; Jl 2,18). Jest On bowiem „zazdrosny o swoje imię” (Ez 39,25). Odniesienie do Bożego „imienia” podkreśla tutaj naturę i charakter Boga, który jest absolutnym władcą historii. Stąd Jego „imię” powinno być znane i czczone na całej ziemi. YHWH nie pozwoli na żadną obrazę i nie odda swej chwały obcym bogom (Ez 36,5,6).

(6) Boża נאף i ζηλ- nie jest tożsama z ludzką נאף i ζηλ-. Zazdrość i żarliwość nie są zakorzenione w braku pewności siebie, poczuciu zagubienia, egoizmie czy też lęku, jaki miał-

by znamionować Boga, lecz w Jego niewyobrażalnej miłości. YHWH nie jest nigdy zawistny o swój lud, lecz pragnie jego miłości tak bardzo, że nie pozwoli mu odejść od siebie. Bóg ukochał Izraela tą miłością, która nigdy nie ustanie.

Książkę kończy literatura przedmiotu (s. 543-567). Całość publikacji, w formie apendyksu, zamyka tabela (s. 569-575), w której autor proponuje tłumaczenie wszystkich tekstów zawierających rdzenie *qn'* oraz *zēl'* w Starym Testamencie w oparciu o definicje zazdrości i żarliwości, które podał w pierwszym rozdziale. Stanowi to cenną pomoc, zwłaszcza dla tłumaczy.

Publikacja autorstwa o. Janusza Janowiaka posiada bez wątpienia wiele walorów. Pierwszym i najważniejszym jest fakt, iż biblijna bibliografia otrzymuje w tej pozycji dogłębną monografię poświęconą dotychczas nieco zaniedbanemu tematowi zazdrości i żarliwości Boga w Starym Testamencie. Drugim jest stosowana przez autora publikacji metoda historyczno-krytyczna badająca teksty w kluczu chronologicznym, co umożliwi gruntowne przyjrzenie się rozwojowi problematyki Bożej zazdrości i żarliwości na kartach Starego Testamentu odsłaniającej, na tle innych bóstw starożytnego Bliskiego Wschodu, te dwie cechy Bożego charakteru. Kolejnym walorem publikacji jest jej jasny i logiczny język. Świadczy on o dużej dyscyplinie intelektualnej autora, który prezentuje tok swoich wywodów, unikając zbytecznych powtórzeń, konsekwentnie zmierzając do wyczerpania podjętego zagadnienia. Książka o. Janowiaka powinna spotkać się z żywym zainteresowaniem nie tylko samych egzegetów. Sięgnąć po nią powinni przede wszystkim, ze względu na szeroko omawiane środowisko starożytnego Bliskiego Wschodu, również religiolodzy. Oczywiście nie można wykluczyć także szerokiego kręgu czytelników, zwłaszcza zainteresowanych aspektami biblijnej nauki o Bogu objawionym w Starym Testamencie. Na koniec warto dodać, iż dobrze stałoby się, gdyby ta książka choć w części dotarła również do polskiego czytelnika, istniejąca w tym zakresie rodzima literatura przedmiotu bowiem jest wciąż niezadowolająca.